

FOLKLORINĖS HOLOKAUSTO REFLEKSIJOS

VILMA DAUGIRDAITĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Straipsnio objektas – įvairūs naratyvai, susieti holokausto tema plačiąja prasme. Daugiausia naudojamos keletu pastarųjų metų (2006–2008) Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto folkloro ekspedicijų medžiaga¹.

Darbo tikslas – apžvelgti, kaip žodinėje tradicijoje, pasitelkus folklorinę patirtį, apmąstoma per Antrąjį pasaulinį karą žydų tautą ištikusi tragedija.

Tyrimo metodai – analitinis, interpretacinis.

Žodžiai raktai: žydo įvaizdis, holokaustas, folklorinė patirtis, individuali patirtis, naratyvas.

Įvadinės pastabos

Kitataučio ir kitatikio įvaizdis, suformuotas etninių kaimynų religijos, papročių, buities, kalbos, būdo pažinimo pagrindu, yra neatskiriama bet kurios tautos folklorinės kultūros dalis, sulaukusi nemažo tradicinės kultūros tyrinėtojų dėmesio. Lietuvių humanitarikoje taip pat jau esama tyrinėjimų, kuriuose aptariami įvairūs folklore, papročiuose, kalboje užfiksuotos universališos semantinės opozicijos „savas – svetimas“ aspektai, aktualinant „svetimojo“ konceptą kaip vieną iš būdų suvokti save, savo unikalumą ir savitumą. Daugiausia dėmesio kaip reikšminei, dėl ypač ryškaus kitoniškumo mitologiškai vienai spalvingiausių figūrų skiriama žydui, tyrinėjimuose paprastai remiantis XIX a.–XX a. pirmojoje pusėje užfiksuota medžiaga, kai žydai buvo gana gausi kitataučių kitatikų bendruomenė, aktyviai dalyvavusi Lietuvos miestų ir miestelių socialiniame, ekonominiame ir kultūriniame gyvenime.

Kaip rodo pastarųjų metų tradicinės kultūros lauko tyrimai, folklorinė atmintis apie žydus dar saugoma, nors pati etninė kaimynystė jau tapo istoriniu faktu. Žmonių atmintyje dar gyvi naratyvai apie žydų religiją, kulto apeigas, judaizmo paveiktus papročius, prisiminimai, kaip buvo pasišaipoma iš kaimynystėje gyvenusių žydų

---

¹ Pasirinktinais peržiūrėjus Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos archyve saugomus maždaug 1980–1996 metais užrašyto folkloro rinkinius, keliuose rasta tik prisiminimų apie žydų žudynes.

išvaizdos, būdo, savaip interpretuotų jų religinių papročių²; kita vertus, retai teprišimenama su senuoju folkloru į užmarštį nueinanti buitinė pasaka ar anekdotas apie šios tautos atstovo nesupratingumą ar šykštumą. Viena šiandien fiksuojamų folklorinių pasakojimų ar folklorizuotų prisiminimų apie žydus temų – per Antrąją pasaulinį karą jų tautą ištikusi tragedija. Holokausto folklorinės refleksijos iki šiol nėra aptartos. O ir medžiaga tokiems tyrimams dėl įvairių priežasčių iš esmės nebuvo kaupiama. Sovietmečiu dėl ideologinių motyvų buvo ribojama netgi senųjų folkloro apie judėjus žanrų skelbimas (Anglickienė 1996: 48–49), o tai, kad nėra mokslo darbų, rodytų – ir moksliniai tyrinėjimai. Tačiau ir pasikeitus situacijai nesugrįžta, o gal tiksliau – vis dar neatsigręžta į folklorinius pasakojimus ar tarp tradicinio folkloro ir ne folkloro pasimetusius „dokumentinius“ prisiminimus, atskleidžiančius, kaip liaudies tradicijoje apmąstoma šalia gyvenusių etninius kaimynus ištikusi tragedija. Pasak Dalios Cidzikaitės, Virginijus Savukynas, kalbėdamas apie holokaustą Lietuvoje, yra pastebėjęs, kad į šią tragediją buvo žiūrima gana abejingai, o tai turėję įtakos ir tam faktui, kad kaimo žmonių pasakojimuose, kuriuose gerai užfiksuotos karo ir pokario kovos, tremtys ir pan., žydų žudynės nėra prisimenamos; žydai esą figūruoja tik pasakojimuose apie nepriklausomos Lietuvos laikus (Cidzikaitė 2007: 79). Tačiau šiuolaikinių folkloro lauko tyrimų praktika leistų akcentus dėlioti kiek kitaip ir medžiagos apie holokaustą nefiksavimas pirmiausia būtų sietinas ne su prisimenančiu ar neprisimenančiu tuos įvykius žmogumi (t. y. pateikėju), o su užrašinėtoju. Šiandien, tiriant žodinę tradiciją, glaudžiai susijusią su prisiminimais, kuriuose susipina individuali ir folklorinė patirtys, ir folkloristui kartais nėra lengva pastebėti įvairias senojo folkloro transformacijas, pažinti ir pripažinti besirandančias naujas folkloro formas bei pavidalus³. Konceptualiau neapmąstytas folkloristikos objektas suteikia rinkėjui visišką laisvę pačiam nusibrėžti ribą tarp folkloro ir ne folkloro ir spresti, ką užrašinėti ir ko neužrašinėti. Pastarųjų metų ekspedicinė patirtis leistų teigti, kad ir naratyvai apie holokaustą neretai tiesiog neužrašinėti kaip ne folkloras, nors pateikėjai šios temos nevengia, o dažnai, uždavus, atrodytų, visiškai neutralų klausimą apie žydus, kaip tik jie pokalbį ir pakreipia šia linkme. Tačiau ir senasis folkloras apie judėjus (kaip ir apskritai apie kitataučius), kartais užvedantis ant kelio, vis labiau kryptant prie individualių tyrimų programų ir ekspediciniame darbe, yra atsидūręs nuošalėje. Šiuo straipsniu, išgryninus įvairiuose naratyvuose ryškėjančias tam tikras tradicinių siužetų recepcijos tendencijas ar apskritai individualizuotuose žodinės istorijos fragmentuose atsiskleidžiančią folklorinę-mitologinę pateikėjų kompetenciją, ir siekiama atkreipti dėmesį į pasakojimus holokausto tema ir paskatinti kryptingesnį folkloristikai aktualios medžiagos kaupimą.

² Slavų folklorinės kultūros tyrinėtojai yra pastebėję, kad priklausomai nuo kaimynystės modelio (t. y. kokioje aplinkoje buvo kuriami ir gyvavo folkloriniai naratyvai – tarp miestelių gyventojų, kur daugumą dažniausiai sudarydavo žydai, ar kaimiškoje terpėje, kur kontaktai su žydais buvo retesni ir kitokio pobūdžio) folkloriniai naratyvai apie žydus skiriasi tiek tematika, tiek žanrine sudėtimi (plačiau žr. Goldberg-Mulkiewicz 1989: 150–152; Белова 2005: 39–40).

³ Apie lietuvių folkloristų bandymus apibrėžti šiandien fiksuojamo folkloro turinį žr. Būgienė 2008: 38–51; Stundžienė 2008: 25–37.

Folklorinėje tradicijoje įsitvirtinusio stereotipo plėtotės

Mokslo ar viešoje visuomeninėje erdvėje, ieškant žydų tautą ištikusios katastrofos šaknų, mėginama kalbėti faktų kalba, o jų pritrūkus ar neturint, neretai nuskamba apibendrinimas: tai, kas nutiko žydams holokausto metu, sveiku protu nepaaiškinama. Ne vienas pateikėjas, prisimindamas kelių dešimčių metų senumo tragediją, irgi kelia klausimą – kodėl, į kurį atsakymas per tuos praėjusius dešimtmečius, atrodo, taip ir nerastas: „Dieve saugak, Dieve saugak, kaip šiteip padare, tai aš nežinau. Kaip šiteip anys galėja padaryt. Tai kaip užlaide valdžia šiteip šaudyte?“ (LTR 5310/309/). Tačiau greta neatsakytų klausimų folkloristai fiksuoja ir kitą procesą, kai dramatiškas ir staigus šimtmečius kaimynystėje gyvenusių žydų išnykimas, patekęs į tradicinės kultūros erdvę, apmaštomas pasitelkus folklorinę-mitologinę patirtį.

Etninio kaimyno mitologizacijai būtinas jo paties dalyvavimas (gyvenimas šalia), be to, masinis, nes nediferencijuotomis (paprastai šališkomis ir neobjektyviomis) kategorijomis paprastai linkstama apibūdinti dideles žmonių grupes. Bet, kaip parodė holokaustas, reikšmingas buvo ir „svetimojo“ išnykimas: tradicijai vis dar saugant archajinių, mitologinių vaizdinių nulemtus stereotipus, ištuštėjusioje kultūrinėje erdvėje randasi „nauja mitologija“ apie etninius kaimynus, kurių jau nebėra (žr. Белова 2005: 11–12). Ir į etninio kaimyno išnykimo faktą reaguojama ne naujai, o pirmiausia iš naujo perprasminant tinkančius tradicinius siužetus. Taip, pasitelkus iš vidurinių amžių atėjusias kraujo legendas, kuriose žydai kaltinami ritualiniu krikščionių žudymu ir kraujo vartojimu ritualiniams tikslams⁴, holokaustas interpretuojamas kaip Dievo bausmė už tai:

Daugkart pagalvuoji, kad ruskė atėję... prī ruskių, kad žydus... ne, prī vuokiečių, prī vuokiečių žydus šaudė, prī ruskių nebšaudė. Sakau, galbūt Dievas anos i prakeikė, anou tou tauto, kad anėj, anėj krikščiuonių, katalėkų, vākos gaudė ir kraują anėms [atimdavo]. (LTRF md 128/5)

Savitu naratyvų leitmotyvu ir neginčijamu argumentu, ieškant žydų kaltės, už kurią jie baudžiami, įrodymų, kaip teigia Olga Belova (Белова 2006: 217), tapo Evangelijos pagal Matą eilutė *Jo kraujas [tekrinta] ant mūsų ir mūsų vaikų* (Mt 27:25). Naratyvai apie katastrofą kaip Dievo bausmę, kaip ir dauguma klasikinių folkloro siužetų apie judėjus, traktuotini kaip tarptautinė universalija, išryškėjusi, šiuo metu turimais duomenimis, lietuvių ir slavų folklorinėje tradicijoje. Viena šio kanoninio biblinio siužeto, kurio detalės jau gerokai primirštos, interpretacija buvo užrašyta 2008 metais Dzūkijoje:

---

⁴ Kaltinimai žydams ritualiniu krikščionių žudymu kaip ypatingas žanras traukė ne vieno tradicinės kultūros tyrinėtojo dėmesį (plačiau apie tai žr. Трахтенберг 1998: 117–147; Белова, Петрухин 2008: 207–228). Alanas Dundesas ieško psichologinio legendų apie ritualines žmogžudystes (jų šaknys, jo manymu, yra krikščioniškos) radimosi pagrindimo (žr. Данлес 2003). Lietuvių folklorinėje tradicijoje paplitusių naratyvų šia tema siužetus aptaria Laima Anglickienė (2006: 140–148). Atrodytų, ne kartą šis absurdiškas kaltinimas buvo paneigiamas, tačiau įsisenėjęs ritualinių žmogžudysčių mitas, pasak Neriiaus Ulčino, dar nesugriautas, o tašką, sprendžiant šią bylą, galėtų padėti išsamios atsivėrusių Vatikanio archyvų medžiagos studijos (Ulčinas 2006).

[– *O žydų cia aplinkui ar buvį?*]

– Žydų buvo pirma. Tai žydus papasakos tau toj kita kaimynka. Tai ji žino, ba ji vyrasne už mani dešimc metų. Ir ji jau žino gerau apie žydus. Aš atsimenu dar, kad buvo žydai, atsimenu. Tai važinėjo, tai važėjo tį, sako, kokias silkes, važėjo, pardavinėjo, tai kokius ryzus gal rinko ar kų tį (kap pirma ryziniai važinėj koki tį, rinko skudurus, vadzino ryziniais). O, tai buvo žydų. Sakė, kad buvo ir gerų žydų, buvo. Nu, o kam juos iššaudė, kvaraba juos žino. Kų mes žinom, kam juos iššaudė.

Aš ava šitep [galvoju], aš iš Avangelijos... kap sako, skaito, va, bažnyčion, visur Avangelijų. Ir parašyta yra, kap tas Judošus išdavė jau Jėzų. Nu, ir jau tų Jėzų kankino. Ir jau gi nuteisė jau tas, kad jis prikalc prie kryžaus. Nu, tai jau tas Judas ar kas tį [Šventajame Rašte – Poncijus Pilotas – *V. D.*] nusplovė rankas ir: „Aš nekaltas [dėl] šito nekalto [Dievo] Sūnaus kraujo [praliejimo].“ O jie visi sušuko, visa jų toj jau visuomenė: „Tekrinta ant mūsų ir ant mūsų vaikų!“ Tep pasakė, [kad] jau šitoj bausmė [tekrinta].

Tai aš tep viena sau pagalvoju, tai gal tep išaj, gal tep Džievas davė. O kodėl jie nuteisė [Jėzų]. Taigi žydai nuteisė. Kad ir jis žydas buvo? Gal ir Jėzus iš žydų kilis? <...> Kam jį prikaltė prie kryžaus? Nu, tai jie visi pasakė: „Tekrinta ant mūsų ir ant mūsų vaikų.“ Tai aš sakau, gal tep Džievas davė. Gal atėj tokis laikas, kad jūs nekaltai žmogų žudėt, kankinot, mušėt, tai gal tep ataj tokis laikas, kad tuos žydus [žudė], kad jie praskeikė pacys. Aš tep viena sau pagalvoju. Nu, ne rozų tep pasakojom su moterom. Tai sakau, o gal šitep yra. Aš nežinau. Kam gi jie juos iššaudė? Voketys kap užaj, tai tuos žydus šaudė. Tai aš cik šitep, sakau, suprantu. Ar aš žinau, kam juos šaudė. (LTRF cd 235/1)

Taigi, nors kol kas ir negausiais duomenimis remiantis, bet, aptariant su žydų tautą ištikusia tragedija susijusius naratyvus, galima kalbėti apie statišką ir laike nepakitusią žydų, kaip kitataučių kitatikių, traktuotę folklorinėje tradicijoje. Dirva tokiems pasakojimams rasti buvo palanki, nes XX a. pirmojoje pusėje dar gana gyvybingi ir populiarūs buvo įvairūs kraujo legendų siužetai, kurie, beje, ketvirtajame dešimtmetyje gerokai aktualinti, pasitelkus šias legendas antisemitinėms nuotaikoms skleisti (plačiau žr. Vareikis [2009]).

Holokausto kontekste įvairių tikėjimų, susiejančių judėjus su magija ir burtais, pagrindu plėtojosi ir kitos etninio kaimyno, kuris „mūs žmogų, krikščionių, ant gero nelinkėjo“ (LTR 7049/320/), demonizavimo versijos, nors nacių vykdomas genocidas, kaip pažymi Vygantas Vareikis, pakeitė išankstinį, ypač katalikų, antižydišką nusistatymą, katalikiška savastis paskatino jautriau reaguoti į žydų persekiojimus (Vareikis 1998: 44–45). Sąlygos liaudiškajam demonizavimui tarpti buvo palankios, nes dar XX a. pirmojoje pusėje manyta žydą esant svetimą ir pavojingą. Tautos, išlaikiusios ryškų kultūrinį uždaramą, kaip teigia tyrinėtojai, laikytos turinčiomis ypatingų gebėjimų kenkti (žr. Tokapev 1990: 90–91). XX a. pirmojoje pusėje kasdienis Lietuvos miestelių žydų gyvenimas, pilnas religinės dvasios, vyko už uždaru jų namų, sinagogų, dažnai atskirų žydų kvartalų durų, skirtingas religijas išpažįstančių etninių kaimynų lietuvių ir žydų bendravimas paprastai ribojosi tik socialiniais ir ekonominiais kontaktais. Jono Mardosos teigimu, XX a. pirmojoje pusėje žydo, neva turinčio antgamtinę galią ir gebančio pakenkti nežydai įvairiose situacijose, „įvaizdis kaime ir miesteliuose buvo plačiai prigijęs ir nors aptariamuoju laikotarpiu tokia nuostata jau buvo abejojama, vis dėlto egzistavo savotiškas apsidraudimas“ (Mardosa 1995: 378). Vienos aštuoniasdešimtmetės pateikėjos (kalbintos 2008 m.) žodžiais, „cik žydu neprastark“:

Tai ciktais, būdavo, prašo ir tėvai, ir močiutė: cik žydu neprastark, žydu neprastark, jau su žydu alkis ko gražausa.

[– *O kodėl?*]

– Nežinau. Nežinau <...>. (LTRF cd 215/12/)

Bet, prieš pristatant folklorinėje tradicijoje išryškėjusias naujų tikėjimų tendencijas, reikėtų užsiminti ir apie prielaidas joms formuotis. Lietuvos žydų žudynėse, kurias suplanavo ir vykdė nacių Vokietija, dalyvavo ir dalis lietuvių. Kaip aksioma šiandien priimtini holokausta išgyvenusios Lietuvos žydės Irenos Veisaitės žodžiai: „Lietuvos žydų sąmonėje Lietuva pavirto žydų kapinynu, o daugelis jų kaimynų – žudikais“ (Veisaitė 1998: 60). Tokiame istoriniame kontekste nuskambėdavę žydų lietuviams siunčiami prakeikimai, atspindintys ir tuo metu žydų sukurtose ar perkurtose dainose (žr. Eidintas 2001: 259–261)⁵, ir buvo pagrindas negatyvaus žydo stereotipo folklore plėtotei. Dažniausiai prakeikimo motyvas nuskamba tik kaip konstatuojamojo pobūdžio teiginys individualizuotuose pasakojimuose: *jūs mus šaudot, o jūs mirsit ir nežinosit, nuo ko*. Kol kas tik pavieniai archyviniam saugojimui užfiksuoti variantai (kaip žemiau pateikiamas 2008 m. Dzūkijoje užrašytas pasakojimas) ir asmeninė straipsnio autorės patirtis leidų spėti, kad šis motyvas įgijo ir išplėtotų siužetų pavidalą:

Tabletės jokios neimu kol kas. Gal kad aitu pas daktarus, tai vis ciek duot kokio velnio. <...> Ko aš aisiu ieškoc ligos, kad aš nieko nesjaučiu [blogai]. O jau skauda, tai skauda iš sanatvės. <...> Tai aisiu pas daktarus, kad mani kokiais [vaistais], tabletēm trūcytų. Vis ciek žydai užtrūcinį tabletes, garantuotai. Ba jie sakė: „Jūs iškrisit kap musės ir nežnosit, nei iš ko.“ Tai ot tep yra, kad dabar krinta daugiau jaunimo negu senos. Kuros senos, užsiliko ir užsiliko. Žūrėk, cik pliaukšč – jau nėra [žmogaus], pliaukšč – nėra [žmogaus]. Apie keturiasdešim, apie penkiasdešim metų, jau tokių nėra. O nuo ko? Nuo tų tabletių. Nenoru, nenoru aš tų tabletių <...>. (LTRF cd 211/3/)

Mano pačios ne įrašinėjimo situacijose girdėtuose pokalbiuose atsiskleidė dar kelios prakeiksmu grindžiamos realių istorinių ar kasdieninio gyvenimo įvykių interpretacijos. Viena prakeiksmo kaip nesantaikos tarp lietuvių priežasties traktuotė girdėta iš močiutės: žydai sakė, kad *jūs mus žudot, o jūs vieni kitus išžudysite*, – pokariu taip ir buvę. Kita interpretacija susijusi jau su pastarojo meto įvykiais: aptariant padidėjusį nusikalstamumą Lietuvoje (kai dėl žemės brolis brolių nužudo, kai, atrodytų, už nieką kaimynas užmuša kaimyną), taip pat prisimintas žydų prakeiksmas – jie sakė, kad lietuviai, varę žudyti juos, vieni kitus išžudysią⁶.

Po holokausto atsiradusių folkloro reiškinių lyginimas su senąja žodine tradicija tikriausiai atskleistų, kaip naujieji siužetai įsilieja į bendrą tikėjimų apie žydų kenki-

⁵ Alfonsas Eidintas čia remiasi Vašingtono JAV holokausto memorialinio muziejaus išleista kompaktine plokštele, kurioje skelbiamas Lietuvos himno teksto perkūrimas, skambantis kaip prakeiksmas lietuviams, ir lankstinuke esančia informacija; ten rašoma, kad žydų pyktis daugumoje dainų nukreipiamas ne prieš vokiečių okupantus, o prieš juos pavaduojančias jėgas (Eidintas 2001: 259–261).

⁶ Beje, pavyzdžiui, religinės kovos tarp katalikų ir protestantų Anglijoje, Ispanijoje, Prancūzijoje XVI amžiuje taip pat traktuotos kaip bausmė už judėjų žudynes ir persekiojimus šiose šalyse; to išvengusi palankią politiką jų atžvilgiu vykdžiusi Lenkija (plačiau žr. Мочалова 2003: 72–74).

mą krikščionims, juos nuodijant, arsenalą (plačiau žr. Трахтенберг 1998: 89–101), o besiskiriančios detalės juose – tik laiko ženklai. Antai tik keletas pavyzdžių: XVI-II amžiuje žydai kaltinami, kad „wundenius, gierimus malkus nuodays truciznomis uzkierte“ (Lukauskas 1996: 162), epidemijų metu („koleros laikais“) jie siejami su ligos platinimu (LTR 5238/54/), cituotame pasakojime su kenkiančio žydo stereotipu susiejamos naujove laikytos tabletės. Ne tuščioje vietoje radosi ir folklorinio praeiksmo motyvo (beje, ambivalentiško, kaip ir bausmės fenomenas pasakojimuose holokausto tema: žydai praeikę lietuvius ir prasikeikę patys – žr. 151 p. cituojamą tekstą LTRF cd 235/1/) plėtotės. Žodžio magijos galia, kai praeiksmas, kaip lemtinga ištarmė, pildosi, ryški lietuvių mitologinėse sakmėse, padavimuose⁷, pasakose, tikėjimuose. Tačiau būčiau linkusi manyti, kad holokausto kontekste plitusių praeiksmo interpretacijų atspirties taškas buvę vis dėlto tikėjimai apie kitataučius, kaip maginių galių turinčius „svetimuosius“; o ypač dažnai kenkimu ir blogo linkėjimu krikščionims kaltinti žydai (žr. Anglickienė 2006: 82; plg.: *Man tėvas sakė, sako, ba jiej neciki cik Kristu ir Marijai, žydai, o Dziu [tiki]. Dziuvas Tėvas, tai jiej ciki tam pacam kap ir mes. Tai man tėvas sakė, šita, sako, jam sudievu pasakysi, išaidamas iš žydo, ir jis tau atsakys sudievu. Bet vienas sau užkeikia, kad tu namų nedaaitai* LTR 7049/320/). Antra vertus, plėtojant žydo, kaip praeikiančiojo, temą būtų aptartinas praeiksmo konceptas ir judėjų kultūroje, pirmiausia – jų religiniuose raštuose.

Išsamesniam žydo stereotipo transformacijų aptarimui, esminių tokio folkloro ypatumų išskyrimui ar objektyviai kūrinių interpretacijai sukaupia per mažai medžiagos, tačiau kaip viena ryškėjančių tendencijų minėtina žodinėje tradicijoje jau išsitvirtinusio etninio kaimyno kaip religiška *kito* demonizavimo (plg. Savukynas 2002: 118–119) plėtotė, nors pati kaimynystė po katastrofos jau tapo tik istoriniu faktu.

Individualios patirties folklorizavimosi tendencijos

Antrojo pasaulinio karo įvykius išgyvenę pateikėjai dažnai turi savas žydų tragedijos istorijas; kitaip sakant, praeities įvykiai liudijami per prisiminimus apie pažintus žydus. Apmąstant žydų tautos tragediją, plačias galimybes asmeninei patirčiai skleistis teikė ir folklorinė terpė. Šiandien jau galima bandyti bendrinti, kad tiek pats istorinis įvykis, tiek su juo susiję prisiminimai tapo ir įvairių senojo folkloro formų savastimi.

Siekiant kompleksiščiau aptarti, kaip žodinėje tradicijoje apmąstomas holokaustas, pasitelkti ir asmeninę patirtį atskleidžiantys pasakojimai. Tokiuose tiesioginiuose praeities liudijimuose išryškėjusios besikartojančios *locus communis*, kuriomis, pasak Natalijos Braginos, kaip perėjusiomis socialinę atranką ir socialinę cenzūrą ir įgijusiomis štampos statusą, naudojasi ir filosofai bei lingvistai (Брагина 2007: 44), duotų akstiną aptarti, kaip tuose tekstuose eksploatuojama kita, ne žydų kryp-

---

⁷ Praeiksmo tema lietuvių padavimuose aktualinama Gražinos Skabeikytės-Kazlauskienės straipsnyje „Moteris lietuvių liaudies padavimuose“ (Skabeikytė-Kazlauskienė 2002).

timi projektuojama baudmės tema. Individualiose istorijose (tai ir savos patirties verbalizavimas, ir iš kitų girdėtos informacijos perpasakojimas) kaip bendra siužetų vieta iškyla krikščioniškos moralės dėsniais grindžiama pelnyta Dievo baudmė žmonėms, susijusiems su žydu žudynėmis. Tokiuose pasakojimuose nuskambantys apibendrinamieji teiginiai, įprasminti Biblijos tekstų realijomis (šaltinio nustatymas ir aptarimas, koku būdu religinių raštų tekstai buvo prieinami žmonėms ir kiek bei kaip jų suvokiami, būtų atskiras klausimas), įgyja „bendros tiesos“ statusą, nepalikdami nei pasakojančiajam, nei klausančiajam kitokios įvykių interpretacijos galimybės.

Šioje vietoje dera prisipažinti, kad tai tik keleto pastarųjų metų ekspedicijų kelių rinkėjų užfiksuoti pasakojimai. Tačiau tiek mano patirtis, tiek kolegų garso įrašai, kuriais remiamasi, leidžia teigti, kad pateikėjai turėjo visišką „žanro“ ir akcentuacijos pasirinkimo laisvę atskleisti prieš žydų tautą vykdyto genocido vertinimą. Mažą to, savo iniciatyva, be ant kelio užvedančių klausimų būtent kalbinami žmonės šios temos ir imasi, apie žydšaudžius lietuvius, kaip teigia Lina Būgienė, apibendrinama 2006 metais vasarą Viekšnių apylinkėse vykdytų folkloro lauko tyrimų duomenis, atsiliepdami ypač neigiamai (Būgienė 2007: 68).

Štai keletas Dievo baudmės tema išplėtotų siužetų pavyzdžių, atskleidžiančių, kaip vertinti su žydu žudynėmis sieti žmonės:

Pirmas pasakojimas

...viens pasikuori, kits nuskendo, tas, kur žydus šaudi, vuo tas trets, tas Jaks, tai buva, skaituos, pats tas viršininks, tas kaimi gyvena, tuoks žiaurus žmuogus buva. Nu, tai pas tą pasitairava žmonių [vokiečiai], kažkas buva girdiejės, kad ta Jušmuonieni saki: „Tu, Jakai, aš tau atidaviau tris kiluogramus auksa, o tu mani šauni.“ Saka, paleida iš kulkosvaidžio i nušovi tan moterį. Nuvažiava pas tą Jaką, susiraden, kur tas kaims yra. Nu, tas šieri gyvuolius. Saka: „Aš neturiu juokia auksa“, – vuokičiams saka. Pajiami šaki pririemi prī sīnas, saka: „Arba gyvybi, arba auksas.“ Nu, ir atidavi tą auksą. Tris kiluogramus auksa atidavi, gryna to, o pasčiau dar a tris kiluogramus dantų, auksinių dantų buva išpliešta, ir auskarų, ir žiedų gal tris kiluogramus. Tai kiek auksa buva susipliešin iš tų žydu tī žydšaudžiai. Nu, taip i tie visi, visi tie [negyveno], i tas Jaks, man atruoda, kad kažī kuokia avarija buva, bet jis negyvena ilgai. Visi saki: kaip kažī kuokia Dieva rykšti, matai, negalieja jie gyventi [čia ir visur kitur išskirta mano – *V. D.*] <...>. (LTRF cd 125/7/)

Antras pasakojimas

Pateikėja. Nu, vuo čia pasakuoja, kāp Kegriūs bova. Žydelkelės dvė pabiega. Kegrių mėšks didžiausės yr. Tas bova pavasarį, par vėsą vasarą a ten vuogeles anuos valgė, a kou tēn, a grybų kuokių rada. Ar gal kamė kuokė bulbelė, rasi, išėjusės eš miška tēn pasėkasė. Nu, i unt rudens jau sušala, drabuželē nuplyša, viskou. I dabar pamatė, ešeje į palaukė, pamatė, kad deg naktį tēn žiburielis <...>. Nu, ēr nuveja tēn pasiprašyt. Vuo tas vyrs, šētā, nu, gerā, įleid į kūtē ēr oždarē tou kūtē ons. Ryta metą nuejē ēr pranešē į Viekšnios. ēr atvažiava vuokečiai, ēr pajiemē ēr sušaudė.

Nu, kad konėgs, anuo diedė konėgs dar bova <...>, ka ons trenkė so komščiu į stalą, ka ons šaukė: „Kāp tu galiejē tūp padarytē, žmuogau! Išdoutē. Išdoutē on smerčia. Juk anuos bova jaunas mergelės. Juk anuos nieka nebova padariosės vargšės <...>.“

I matytum, vėins sūnos tuo žmuogaus ar ešpruotieja, kėts viel bova tuoks nemėnta muolia, pusiau klionkis tuoks. Vuo ons pats žėimuos čėsi čia vākščiuojė ėr įkrėta į opę <...> įkrėta į Vėntą, i Ventuo puo kėik čiesa anou berada.

Pateikėjas. Pavasarį rada kor prī Mažeikių, jau sutrešosį. Matai, kāp nekaltis kraujas šaukiasi keršto. Prašau, kāp yr. Kažkuoks yr vės tėik priešgamtinis dalyks. Ož tuoki dalyką, ož tuokius dalykelios nukentiejė ėr ons pats, ėr vakā, nablėka nie vėina <...>. (LTRF md 167/54/)

Trečias pasakojimas

O pas mus tokis buvo kaimynas, tai jis smogiko žiedų užsidėjis, tos mirties tų žiedų, an piršto, ir jis šaudė žydus; ar šaudė, ar jis tų buvo, nežinau cikrai. Bet jis, panašai, buvo prisidėjis. Tai prisvežis patalų, paduškų (oi, jie biedniai gyveno), prisidėjis paduškų... Nu, bet jis irgi [nesusidžiaugė]. Ot nigdi nenorėk svecimo turto, ba tau jis nepasisėks. Tai jis buvo... Su partizanais biskį vaikščioj. O paskiau jį suėmė, sugavo. Nu, kap sugavo, taigi, žinot, nepaglosto: ir muša, ir visap daro. Ir jis gal neiškentė ir išdavė vienų bunkerį partizanų. Gal tų partizanų nerado, ar ką, gal cik tų slėptuvį rado. Nu, ir mus išvežė šaštadienį, o jį pirmadienį atėjį šiciej išsivedė ir užmušė, nušovė partizanai. Partizanai šaudė, matai, tokius intaramus, katriej biskį jau ne jiem cinkami. Tai va šitėp, o – atejo ir užmušė. Tai tau turtas ir viskas. Nenorėk svecimo turto. Kų savo procu užsigyvenai, tai turi. O svecimo turto neraikia norėc. (LTR cd 235/1/)

Pastarasis tekstas irgi prašosi gretinamas su pasakojimais apie Dievo bausmę su žydų žudynėmis siejamiems žmonėms, nors Dievo bausmės tema iš pirmo žvilgsnio atrodo susiaurinta iki minimumo ir paslėpta po kita „kliše“ (nenorėk svetimo turto); negana to, siužetas išplečiamas papildoma informacija, kuri leistų svarstyti apie žmonių bausmę už išdavystę. Tačiau sudėlioti akcentai perša vienintelę teksto interpretaciją: mirtimi baudžiamas žydų turta pasisavinęs kaimynas, prisidėjęs ir prie jų šaudymo.

Tiek dėl gyvybingos folklorinės tradicijos įtakos susiformavusiuose naratyvuose, tiek žodinės kultūros reprezentantais laikytinose pateikėjų per savo patirtį papasakotose istorijose žydų tautą ištikusi tragedija vertinama pasitelkus religinių raštų „tiesas“. Religija, ypač liaudiškos jos interpretacijos, kaip pažymi Taiso Kalevi Raudalainenas, nagrinėdamas pranašystes, yra vienas iš patikimų kritinių gyvenimo situacijų ir krizinių istorijos laikotarpių sprendimo būdų (Раудалайнен 2006: 248). Su holokaustu susijusiuose naratyvuose iš krikščioniškų pozicijų apmąstoma skirtingomis kryptimis projektuojama kaltės ir bausmės tema. Vienu atveju plėtojama folklorinėje tradicijoje jau išgalėjusi amžinos žydų kaltės tema. Kitu atveju krikščioniškos kultūros atstovų apmąstoma žydų žudynėse dalyvavusiųjų (ar, kaip matyti iš pirmiau pateiktų pavyzdžių, kitaip su jomis susijusiųjų) nusikaltimas ir jį lydėjusi pasekmė – Dievo bausmė. Tačiau ir pastarieji, asmeninio pobūdžio, tekstai, kuriuose apibendrinama masinės žydų tautos žudynės per karą išgyvenusios kartos patirtis, laikytini svarbiu žodinės tradicijos (orientuotos į krikščioniškas nuostatas) komponentu. Juo labiau kad būtų galima spėti, jog žodinėje tradicijoje motyvo *kaip atsišaukia pralietas nekaltas kraujas* plėtočių galima aptikti ir kitose situacijose, ne tik vertinant žydų tautos tragediją. Šiame kontekste minėtinas pasakojimas, esą, dėl girtų tėvų kaltės po vežimo ratais žuvus jų aštuonių mėnesių kūdikiai, atsišaukė ne-

kaltas kraujas, kai po „pusantrų metų, gal biškį suvirš, žuvo du jauni vyrai: taip pat girti, taip pat su arkliais, toj pačioj vietoj“ (LTR 6058/38/).

Asmeninei patirčiai realizuotis, apmąstant holokaustą, vieną didžiausių Antrojo pasaulinio karo sukrėtimų, palanki buvo ir XX a. viduryje dar gana gyvybinga ir turtinga lietuvių folkloro sistema. Tragedijos pėdsaką galima aptikti tiek jau su ankstesniais istoriniais įvykiais ar visuotiniais sukrėtimais sietuose kūriniuose, tiek, atrodytų, netikėtose folklorinėse situacijose. Štai du į memoratus įpinti tikėjimai, kai pateikėja, pasinaudojusi tradicijos jai suteikiama siužeto detalių pasirinkimo laisve, atgamindama tekstus apie danguje karo metu matytus pranašingus ženklus (jie neretai pačių pateikėjų įvardijami kaip karo / kraujo praliejimo pranašai), susieja juos ir su žydų tautos tragedija, aktualindama, beje, ir nekaltai pralieto kraujo motyvą:

Nu, buva, aš nažėnau, vienąkart – tas jau irgi vokiečių laikais – vokiečiai buva užėję, žydai jau buva sušaudyti, viskas. Irgi vieną vakarą taip (žmonės šnekėjo irgi, saka, kraujas, nekaltas kraujas šaukiasi keršto) <...> kambarys pradieja raudonuot, kambary raz i atsirada rauduona viskas. Mes išejom lauk, tai tokie stulpai ėjo – rauduoni rauduoni, kãp kraujas, toki tamsūs tamsūs rauduoni. Ir tãp kãp eji, tãp iki pusi dangaus. Ir tuokĩ stulpai rauduoni eji į dangų. (LTRF md 125/12/)

O dar atsėmenu tuokĩ dalykã. Skaituos, mes pareinam šienã grėbuses, mergaitės, mes pareinam dokterys, mama an kiema stov, saka, kokĩ aš, saka, steboklã mačiau šiandien <...>. An dangaus ėja, skaitos, Marija ėja. Ėja į vakarus, ir saka, muoja rusų kareiviams – iš paskos ėja rusų kareiviai <...>.

Ir paskiau puo tuo, žinot, kiek laiko praėja, buva i laikraštie parašyta (matai, ne mūsų mama viena mati, daug kas mati), skaitos, buvo i laikraštie parašyta, žmonės klausė, kad buva stebuklas, kad Marija vedi – fašistai buvo piktadarybių daug buvo pridirbė, daug žmonių [išžudė], kãp tuos žydus kad suvari milijuonus į duobes – rusų [kareivius], Marija vedi rusų kareivius į vakarus, kad sunaikint fašizmã. (LTRF md 125/11/)

Viena vertus, būtų galima manyti, jog konkrečios aplinkybės lėmė, kad naratyvai apie danguje matytus pranašingus ženklus praplėsti ir nekaltai pralieto žydų kraujo motyvu: pateikėja, paklausta apie pranašingus ženklus ir atgamindama atmintyje saugomą informaciją, susieja ją su žydų tautos tragedija, nes ši tema buvo aktualinta ankstesniuose jos pasakojimuose (žr. LTRF cd 125/7/, cituojamą 154 p.). Tačiau ar tai tik konkrečių aplinkybių nulemta vienos pateikėjos improvizacija? Juo labiau kad pastaroji, kaip teigia A. Morozas bibliinių siužetų folklorizacijai skirtame straipsnyje, „visada pagrįsta tradiciniais tekstų sukūrimo mechanizmais ir mąstymo stereotipais“ (Mopoz 2002: 32). Platesnis kontekstas ir tokius per individualią patirtį pristatomus žodinėje tradicijoje jau gyvuojančius tekstus galbūt leistų traktuoti ne kaip asmeninę vieno ar kito pateikėjo refleksiją, bet kaip karo baisumus išgyvenusios kartos apibendrintos kolektyvinės patirties reprezentantus.

Aiškėja ir daugiau atvejų, kai folklorinėje terpėje ieškota nišų holokaustui apmąstyti. Įvairiais ženklais pasireiškianti mitologinė informacija leido katastrofą

aiškinti kaip išpranašautą lemtį. Lietuvių liaudies pasakojamosios tautosakos kataloge, sudarytame Bronislavos Kerbelytės, aptiktas pluoštelis pasakojimų apie pranašystes. Juose paprastai su ano pasaulio esybėmis susiejami personažai, žmogui įvykdžius jų prašymą (miške pasirodęs nuogas vyras prašo nupirkti marškinius – LTR 552/733/, 788/51/, 2269/459/; miške pavyta juodu lietpalčiu vilkinti moteris prašo, kad žmogus paslėpęs pravežtų ją nepastebėtą pro raudoną ir baltą moteris – LMD I 448/2/), išpranašauja bado / nederliaus, maro / ligų, karo metus. Kadangi prie mitinių esybių aptarimo nebus stabtelima, čia būtų galima pažymėti, kad tiek vyriška, tiek moteriška mitinės būtybės galbūt galėtų būti siejamos su maru (plačiau žr. Racėnaitė 2007: 84–85); juo tradicinėje kultūroje vadinama ne tik įvairios epideminės ligos, bet dažnai ir nenormaliai padidėjęs mirtingumas (Kevėnaitė 1999: 57). Šie beveik išimtinai Žemaitijoje užrašyti pasakojimai apie su anapusybe susijusių mitinių esybių išpranašautas nelaimes tikriausiai bus buvusi „gamybinė medžiaga“ taip pat šiame regione užfiksuotam pasakojimui pranašystei apie žydų tautos lemtį:

Nu, vuo tuokių dar visuokių papasakuojimų, a tikruovi, a ne. Jau tei prī šių laikų. Nu, tas bova na dabartėnės tvarkuos jau, keturisdešimt tretėji, ta jau tas bova vuokėičių metās. Juo. Vuokėitē bova, ta jau prīš tus karus, ta žmuonis paskiau įtikieji, ka būktai jau tī prajuovā tuokėi.

Kāp kur, iš kaimynų girdiejau, kits kitam į lūpas iš lūpų pasakuoji. Važiavin žmuonis kur unkstėi, ir išėjusi iš kryžkelis muotriška. Joudā apsirengusi, aukšta, dėdeli, palėnkusi ta muotriška tuoki, i paprašiusi: „Kur jūs važiuojēt?“ Saka, į miestą, kur anėi saki važiavin tēi žmuonis. Saka: „Ka jūs į miestą važiuojēt, jūs nupirkit mun joudas kuojinis, parvežkit, – saka, – aš lauksiu čia“, – saka. <...>

Nu, i nupirka tas kuojinis, i parvažiuojint ton vėita viel, saka, ir ateji ta muotriška. Ateji ta muotriška, saka, bet ana padiekavuoji, ka nupirka, bet anų naiemi. I pasaki, saka: „Na mon vėinā, bet didilē daug kam kuojinių nabrėks.“ <...> Nu, i ta paveizieji, i pati pranyka. Pranyka. Bet, saka, joudā apsirengusi, veids didilē tumsus, didilē baugus tuoks paveizieti, ka anoudu du vyrā bova ir abudu bijuojin. <...> Nu, i patikieji, kad bova puo tuo kāp tik žydų skerdims, baisiauis zaras pasidari, viskas. Nu, i tikieji, ka čia jau prajuovs, pranašos kuoks tai bova. Ta tas tās metās bova papasakuots jau. (LTR 4868/165/)

Spėtina, kad folklorinėje terpėje po žydų tautą ištikusios katastrofos formavosi naujas naratyvų apie išpranašautas nelaimes antsluoksnis, siekiant holokaustą, kaip ir ankstesnius su padidėjusiu mirtingumu siejamus reiškinius (badus, marus, karus, epidemijas), „pagrįsti“ mitinės logikos dėsniais. Pažymėtina, kad lenkų folklorinėje tradicijoje taip pat esama naratyvų, kuriuose aktualinama išpranašauta lemtis: patys žydai savo šventosiose knygose (sakralioms knygoms folklorinėje-mitinėje sąmonėje suteikiama maginė kompetencija – žr. CD 2 514–515) išskaitė baisias pranašystes apie žūtį per Antrąjį pasaulinį karą (žr. Čała 2005: 97–98)⁸. Ar šios skirtingose folklorinėse tradicijose ryškėjančios tendencijos turėjo kokių dėsningumų, galėtų

---

⁸ Lenkijoje užfiksuotas įdomus atvejis, kai sakraliu vienoje kultūrinėje tradicijoje laikomas simbolis interpretuojamas kaip mirties ženklas kitos kultūros kontekste. Taip, „remiantis“ Biblija, Dievo Motinos pasirodymas žydų identifikuojamas kaip jų mirties ženklas (Čała 2005: 97).

atskleisti tik lyginamasis tyrimas, bet jam kol kas nesama pakankamai duomenų (nei lietuviškų, nei lenkiškų).

Antra vertus, prie holokausto kaip lemties prieinama ir per grynai asmeninius išgyvenimus. Šioje vietoje pateiktinas pavyzdys, kaip vienos žydų šeimos nelaimingą santuoką turėjęs lemti vestuvinis būrimas, žvelgiant jau iš istorinės perspektyvos, reinterpretuojamas kaip savotiškas visą tautą ištikusios nelaimės ženklas:

[– *O jų vestuvės kaip būdavo?*]

– Aš mačiau, káp anų duktie žanijuos, susiedės Ješčikienės čia mergelė žanijuos. Káp i mūso: lėnksmė, vestovės dėdelės. Tik labā liūdnos anuos bova, nes anėi káp jau pradėd balevuotė (anos tèn a suvėnčiavuo, aš nemačiau, káp tèn), káp anėi jau parejė, sudiejė taurės un žemės dvė, pėlnas a vyna, kuo tèn jau, padiejė. Ir reik so kuojė doutė. Jeigu jau sudūžt, tai jau labā gers gyvenėms, o jeigu ne – ėr vėskas. I tā jaunajā nesutėža ta taurie, ėšsėlėjė vynas vėsos on žemės. Nu, i paskiau ėr iššaudė anos, tos žydos. Tāp labā gerė kaimynā bova, oja, labā gerė <...>. Pas anos būrėms tuoks: jėgo sutėža taurie, ta jau gyvenėms gers, ypač – abodoms tor sudožtė. Vuo anā vėinā i nesotėža, anā išvėrta, tā Ješčikaitė. Nu, kažėn káp anėi tèn gyvena, nežėnau. Neožėlga i pradiejė šaudytė tos žydos, ėššaudė, ėšvariniejė vėsos <...>. (LTRF md 166/1/)

Dera atkreipti dėmesį, kad folklorinėje tradicijoje esama tendencijų, kai liaudies tikėjimas, siejamas su buvusiais ar būsimais asmeniniais žmogaus gyvenimo įvykiais, pasitelkiamas ir visuotiniams sukrėtimams ar nelaimėms motyvuoti. Pavyzdžiui, su žmogaus mirtimi paprastai siejamas šuns kaukimas identifikuojamas kaip karą išpranašavęs ženklas: prieš karą šunes labai kaukę, tai žmonės kalbėję, kad bus kokia permaina; taip ir buvę: „už kokio laiko ėmė tuos šunis sulikvidavo, ir tuoj neužilgo iškilo karas“ (LTR 5864/215/).

Bandant bendrinti žodinėje tradicijoje ryškėjančias holokausto refleksijas, būtų galima teigti, kad pateikėjas, pats pokalbį pasukęs šia tema, dažniausiai ją ir atskleidžia per asmeninę patirtį, iki minimumo sumažindamas ar apskritai panaikindamas etninę ir konfesinę takoskyrą, kuri ką tik buvo juntama, jam pasakojant vaikystės prisiminimus ar perpasakojant iš vyresniųjų girdėtus pasakojimus apie vaikus vagiančius žydus, su katalikų / krikščionių krauju kepusius macus, apie pogromus, apie skolon visko duodančius gerus žydus, nors paskui paskutinę karvę iš namų tenka išvesti... O bandant ieškoti paaiškinimo katastrofai, pasitelkti ir senieji folkloro žanrai, kuriuose užkoduota informacija leido ją interpretuoti kaip lemtį.

Apibendrinamosios pastabos

Ideologinės nuostatos lėmė, kad tyrinėjimai kitatikių ir kitataučių kaip „svetimųjų“ tema lietuvių humanitarikoje pradėjo rasti tik XX a. pabaigoje. Dėl skaudžių istorinių įvykių ypač atsargiai ir taip subtilia tema kalbama apie vieną mitologiškai spalvingiausių figūrų tradicinėje kultūroje – žydą. Humanitarų tyrinėjimuose žydo įvaizdis paprastai aptariamas per universalios semantinės opozicijos „savas – svietimas“ prizmę, remiantis dažniausiai XIX a.–XX a. pirmosios pusės medžiaga.

Tačiau keletą pastarųjų metų folklorinių ekspedicijų duomenys rodo, kad po Antrą pasaulinį karą žodinėje tradicijoje formavosi „nauja mitologija“ apie etninius kaimynus, kurių jau nebeliko. Po holokausto tradicinės kultūros atstovų folklorinė-mitologinė kompetencija kryo tragedijos apmąstymo linkme. Tyrinėjimų šia tema dar nesama, o ir medžiaga tokiems darbams iš esmės nebuvo kaupiama. Siekiant atkreipti dėmesį ir paskatinti folkloristikai aktualios medžiagos rinkimą, straipsnyje ir pabandyta išgryninti žodinėje tradicijoje ryškėjančius žydų tautą ištikusios tragedijos apmąstymo kontūrus. Viena vertus, galima stebėti, kaip buvo plėtojami folklorinėje tradicijoje išgalėję stereotipai. Taip, pasitelkus vadinamąsias kraujo legendas, holokaustas aiškinamas kaip Dievo bausmė žydams už Kristaus nužudymą ar krikščionių kraujo vartojimą ritualiniais tikslais; mitologinės pasaulėžiūros raiška laikytini ir priešprieša „savas – svetimas“ paremti tikėjimai, susiejantys žydus su magija ir burtais. Antra vertus, etninė ir konfesinė takoskyra sumažinama iki minimumo ar apskritai panaikinama individualiuose pasakojimuose, kurie straipsnyje taip pat pasitelkiami siekiant kompleksčiau aptarti tragedijos refleksijas žodinėje tradicijoje. Individualiuose žmonių prisiminimuose, kaip praeities įvykių liudijimuose, išryškėjusios *locus communis* atskleidžia kitą Dievo bausmės temos eksploatavimo aspektą – ji projektuojama ne žydų, o su jų žudynėmis siejamų žmonių kryptimi. O mėginant ieškoti paaiškinimo holokaustui kaip lemčiai, pasitelkti ir senieji folkloro žanrai, perprasminti, konkrečiai situacijai pritaikant tinkantį pasakojimo siužetą, tikėjimą, būrimą.

LITERATŪRA

- Anglickienė Laima 1996. Žydas pasakojamojoje tautosakoje, *Liaudies kultūra*, Nr. 5, p. 48–52.
- Anglickienė Laima 2006. *Kitataučių įvaizdis lietuvių folklore*, Vilnius.
- Būgienė Lina 2007. Pasakojamoji tautosaka skirtingų kartų žemaičių lūpose: kelios pastabos apie Vieksnių apylinkių pasakojimus, *Tautosakos darbai*, [t.] XXXIII, p. 56–71.
- Būgienė Lina 2008. Objekto problema šiandienos tautosakos moksle ir naratyvų analizės perspektyvos, *Tautosakos darbai*, [t.] XXXV, p. 38–51.
- Cała Alina 2005. *Wizerunek Żyda w polskiej kulturze ludowej*, Warszawa.
- Cidzikaitė Dalia 2007. *Kitas lietuvių prozoje: Naujosios literatūros studijos*, Vilnius.
- Eidintas Alfonsas 2001. Žydai, holokaustas ir dabartinė Lietuva, kn.: *Lietuvos žydų žudynių byla: Dokumentų ir straipsnių rinkinys*, sudarė Alfonsas Eidintas, Vilnius.
- Goldberg-Mulkiewicz Olga 1989. Kontakty polsko-żydowski w kulturze ludowej Podlasia, część I: Obrędy, kn.: *Studia Podlaskie*, t. 2, Białystok, p. 148–157.
- Kevenaitė Inga 1999. Kovoje su giltinės palydovėmis, *Darbai ir dienos*, Nr. 11 (20), p. 157–167.
- Lukauskas Kiprijonas 1996. *Pamokslai*, Vilnius.
- Mardosa Jonas 1995. Lietuvių–žydų santykiai Lietuvos miesteliuose ir kaimuose (1920–1940), kn.: *Atminties dienos: Tarptautinė konferencija, skirta Vilniaus geto sunaikinimo 50-mečiui*, 1993 m. spalio 11–16 d., sudarytojas E. Zingeris, Vilnius.
- Racėnaitė Radvilė 2007. Regimieji mirties pavidalai skirtinguose lietuvių tautosakos žanruose, *Tautosakos darbai*, [t.] XXXIII, p. 72–90.
- Savukynas Virginijus 2002. Keletas protestantų įvaizdžių Lenkijos–Lietuvos valstybėje ir jų reikšmių rekonstravimo bandymas, kn.: Vytautas Berenis, Gintaras Beresnevičius, Almantas Samalavičius, Virginijus Savukynas. *Lietuvių mentalitetai: Tautinė istorija ir kultūros problemos*, Vilnius, p. 107–189.
- Skabeikytė-Kazlauskienė Gražina 2002. Moteris lietuvių liaudies padavimuose, *Tautosakos darbai*, [t.] XVI (XXXIII), p. 50–56.

Stundžienė Bronė 2008. Folkloras kaip naujas kultūrinis tekstas, *Tautosakos darbai*, [t.] XXXV, p. 25–37.

Ulčinas Nerijus 2006. *Kunigas J. Pranaitis ir ritualinės žmogžudystės byla*, prieiga per internetą: <http://www.fsspx.lt/index.hyh?option=com_content&task=view&id=120&Itemid=40>, [žiūrėta 2009-01-29].

Vareikis Vygantas 1998. Tarp Valančiaus ir Kudirkos: žydų ir lietuvių santykiai katalikiškiosios kultūros kontekste, *Kultūros barai*, Nr. 11, p. 38–46.

Vareikis Vygantas [2009]. *Lietuvos antisemitizmo istorijos bruožai*, prieiga per internetą: <<http://komisija.lt/Files/www.komisija.lt/File/2000%seminaras%20apie%20antisemitizma/V.Vareikio%20pranesimas.doc> failo html kopija>, [žiūrėta 2009-01-29].

Veisaitė Irena 1998. Lietuvių–žydų dialogas jau yra prasidėjęs: Kalba Taikos namuose Anglijoje, *Kultūros barai*, Nr. 12, p. 57–63.

Белова Ольга 2005. *Этнокультурные стереотипы в славянской народной традиции*, Москва.

Белова Ольга 2006. Народные версии «кровавого навета»: мифологизация сюжета в славянских фольклорных нарративах, кн.: *Сны Богородицы: Исследования по антропологии*, под ред. Ж. В. Корминой, А. А. Панченко, С. А. Штыкова, Санкт Петербург, p. 217–225.

Белова Ольга, Петрухин Владимир 2008. *Еврейский миф в славянской культуре*, Москва.

Брагина Наталья 2007. *Память в языке и культуре*, Москва.

Дандес Алан 2003. «Кровавый навет», или Легенда о ритуальном убийстве: антисемитизм сквозь призму проективной инверсии, кн.: Дандес Алан. *Фольклор: Семиотика и / или психоанализ*: Сборник статей, Москва, p. 204–230.

Мороз А. Б. 2002. О фольклорности нефольклорного: (Евангельские события в восприятии современного крестьянина), кн.: *Актуальные проблемы полевой фольклористики*, Москва, p. 31–43.

Мочалова Виктория 2003. Иудеи между католиками и протестантами в Польше XVI–XVII вв, кн.: *Свой или чужой?: Евреи и славяне глазами друг друга*, Москва.

Раудалайнен Тайсо Калеви 2006. Функционалистская система жанров или динамика речевых практик?: (Пророчество в среде финоязычных крестьянок Ингерманландии), кн.: *Сны Богородицы: Исследования по антропологии*, под ред. Ж. В. Корминой, А. А. Панченко, С. А. Штыкова, Санкт Петербург, p. 244–266.

Токарев Сергей 1990. *Ранние формы религии*, Москва.

Трахтенберг Джошуа 1998. *Дьявол и евреи: Средневековые представления о евреях и их связь с современным антисемитизмом*, Москва; Иерусалим.

SUTRUMPINIMAI

LTR – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštynas

LTRF – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštyno fonoteka

СД – *Славянские древности*, т. 2, Москва, 1999.

FOLKLODIC REFLECTIONS OF HOLOCAUST

VILMA DAUGIRDAITĖ

Summary

Due to the ideological prerequisites, research on the foreigners and people of other faiths as “the other” started appearing in Lithuanian humanities as late as at the end of the 20th century. One is particularly cautious when addressing the especially sensitive topic made even more painful by the tragic historical events, namely, the mythologically very colorful figure of traditional culture – the Jew. In humanities, the image of the Jew is most commonly addressed in terms of the universal semantic opposition *the own* vs. *the other* while analysis is usually based on materials collected in the 19th–first half of the 20th century.

Still, according to the data accumulated during the most recent fieldwork sessions, a “new mythology” started shaping itself in the oral tradition after the World War II, focusing on the former ethnic neighbors that had become extinct.

After the holocaust, folkloric and mythological competence of representatives of the traditional culture gravitated towards reflections of the tragedy. Research of this process is not available yet, and even materials for such investigations were hardly ever purposefully collected. The author of the article, wishing to attract scholarly attention to such an interesting topic and to encourage further collection of the most relevant folklore materials, strives to reveal reflections of the Jewish tragedy in the oral tradition. The subject of analysis comprises various narratives related by the theme of holocaust in the broad sense. Essentially, data recorded in the course of the folklore fieldwork sessions of the recent years (2006–2008) by the researchers of the Institute of Lithuanian Literature and Folklore, is made use of.

In the course of reflection on the Jewish tragedy, on the one hand, the entrenched stereotypes of the folkloric tradition were further cultivated. Thus, by referring to the so-called “blood-legends”, the holocaust used to be explained as a God’s punishment to the Jews for murdering of Christ and for making use of the Christian blood for ritual purposes. Popular beliefs relating Jews with magic and sorcery are regarded as being based on the opposition *the own vs. the other* and considered to be an expression of the mythological worldview. On the other hand, certain individual narratives tend to diminish or minimize the ethnic and confessional borderline up to erasing it entirely. Such stories are also examined in this article in order to present more complex view of the reflections of the tragedy in the oral tradition. Certain common motives discerned in these individual narratives and memoirs reveal quite another treatment of the God’s punishment theme: the divine wrath is projected not onto the Jews, but on the persons responsible for the massacre. While in attempting to find an explanation for the holocaust as destiny, the classical folklore genres are resorted to: appropriate storylines, beliefs, or divinations are modified and adapted to suit the definite situation at hand.

Gauta 2009-04-20